

УДК 338.46:37

Дерій Ж. В.,

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної теорії і економіки підприємства Чернігівського державного технологічного університету,

Карпюк О. А.,

кандидат економічних наук, старший викладач Житомирського державного університету ім. Івана Франка

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

У статті розглянуто основні напрями диверсифікації джерел фінансування вищої освіти в умовах самозабезпечення вищих навчальних закладів та розвитку людського капіталу.

Ключові слова: модернізація, освіта, фінансування, людський капітал.

В статье рассмотрены основные направления диверсификации источников финансирования высшего образования в условиях самообеспечения высших учебных заведений и развития человеческого капитала.

Ключевые слова: модернизация, образование, финансирование, человеческий капитал.

The main directions of sources diversification of the higher education financing in the conditions of the higher schools self-securing and development of human capital.

Key words: modernization, education, financing, human capital.

Постановка проблеми. Протягом років незалежності України у сфері вищої освіти має місце уповільнення темпів зростання державної підтримки, а в реальних цінах відбувається скорочення її фінансування. У таких умовах набуває актуальності розробка та реалізація різноманітних методів адаптації до умов державного недофінансування. Для виконання затверджених законодавством обов'язків, українські виші вдаються до диверсифікації джерел фінансування своєї діяльності, зокрема активніше залучають кошти із приватних джерел. Варто зазначити, що таку політику у сфері вищої освіти обрано враховуючи досвід розвинених європейських країн, де, незважаючи на існування потужної державної підтримки студентів, відбувається посилення ринкового сектору у галузі освіти.

Для забезпечення доступності вищої освіти для кожної людини, незалежно від її соціального чи матеріального статусу, необхідно розглянути сучасні можливі напрями диверсифікації джерел фінансування вищої освіти в Україні, що дозволить оптимально поєднувати державні та приватні джерела та ефективно їх використовувати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам фінансування вищої освіти присвячено низку праць зарубіжних і вітчизняних авторів. Зокрема, питанню державної підтримки студентів за кордоном приділяли увагу Н. Барр, Г. Джонсон, Л. Леслі, К. Салерно, Дж. Тілак, Х. Г. Хофман. Серед вітчизняних та російських науковців, які у своїх публікаціях досліджували нові моделі та джерела фінансування вищої освіти, способи їх адаптації до економічних умов країн, що розвиваються, варто зазначити таких як: Й. М. Бескид, С. А. Беляков, В. С. Вахштайн, Л. М. Добровольська, Б. В. Железов, І. С. Каленюк, І. І. Кичко, Т. Л. Клячко, В. І. Куценко, Р. Патора, А. Я. Рубінштейн, Б. Л. Рудник, В. П. Щетінін, М. М. Юдкевич, Л. І. Якобсон та інші. Проте додаткових досліджень потребують способи та основні етапи впровадження нових моделей фінансування вищої освіти в Україні в контексті позиціонування людини як головного елемента продуктивних сил суспільства.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в обґрунтуванні можливих шляхів модернізації сучасної системи фінансування вищої освіти на основі вивчення способів і етапів впровадження нових моделей в контексті розвитку людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши сучасну систему освіти України та ринок освітніх послуг, варто виділити три основні її проблеми, пов'язані з такими основними характеристиками, як:

1. Доступність: у сучасній системі вищої освіти спостерігається щорічне скорочення бюджетних місць та зростання вартості навчання, що знижує рівень економічної доступності вищої освіти для населення.

2. Якість: пов'язана із невідповідністю підготовки фахівців національним та світовим потребам ринків праці, а також вимогам інноваційного розвитку економіки країни.

3. Ефективність: полягає в неефективному використанні бюджетних коштів на підготовку незатребуваних на ринку праці спеціалістів.

Беззаперечним є той факт, що основною причиною виникнення вищезазначених проблем є значний рівень недофінансування вищої освіти. В умовах звуження фінансових можливостей, держава наполегливо підштовхує ВНЗ до пошуку альтернативних джерел фінансування, що призводить до скорочення впливу суспільства та держави на систему вищої освіти та підриває координацію діяльності вищої школи. Тому виникла необхідність введення індивідуальної плати та пошук аль-

тернативних джерел фінансування освіти, що є об'єктивною вимогою сучасності. По-перше, це відповідає світовим тенденціям та процесу інтеграції національних освітніх систем. По-друге, поділ студентів на "комерційних" та "бюджетників", який порушує принцип доступності вищої освіти для перших та який перетворює других "в особливо рівних серед рівних", вимагає реформування вітчизняної системи фінансування вищої школи. Низький рівень платоспроможності населення, і, як наслідок, незадовільний рівень економічної доступності освітніх послуг для населення стає значним супротивом на шляху розширення частки індивідуальної плати за навчання (табл. 1) [5].

Таблиця 1
Рівень економічної доступності освітніх послуг вищої освіти в Україні, %

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	903,5	1229,4	1442,8	1722,0	2590,4	2754,1	3072,7
Сукупні витрати на освіту в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	11,7	13,5	20,2	22,4	33,7	35,8	39,9
Економічна доступність, %	1,3	1,1	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3

Обмежене державне фінансування вищої освіти зумовлює виникнення взаємопов'язаних проблем: навчальні заклади підвищують вартість навчання, що призводить до зниження рівня доступності освітніх послуг для населення; низький рівень оплати праці зумовлює зниження мотивації викладачів, що призводить до підготовки некваліфікованих спеціалістів тощо. Вирішення цих проблем вимагає отримання відповідей на основні три питання, що задовольнили б інтереси трьох основних суб'єктів цього ринку: держави, населення (споживачів) та безпосередньо ВНЗ (рис. 1).

Сучасна концепція реформування системи фінансування вищої освіти передбачає низку стратегічних перетворень. Аналіз останніх публікацій свідчить, що основними підходами щодо фінансового забезпечення та його обговорення серед економістів, соціологів та політологів є поєднання принципів економічної ефективності та соціальної справедливості адаптації молоді на ринку праці та перспектив соціально-економічного розвитку. Найбільшої популярності та рівня

обговорюваності в наукових колах здобули три основні моделі диверсифікації джерел фінансування вищої освіти:

- фінансування на основі Державних іменних фінансових зобов'язань (освітніх ваучерів), отриманих за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО);
- субсидії на навчання на основі поверненості (державний/комерційний кредит);
- державний кредит на освіту, відсотки за користування якого будуть погашатися за рахунок спеціального податку на дохід найманих працівників та відрахувань працедавців у спеціальний фонд вищої освіти.

*Що потрібно змінити в системі
фінансування вищої освіти, для того щоб:*

Рис. 1. Узгодженість інтересів суб'єктів ринку освітніх послуг на основі чинника рівня фінансування освіти

Варто зазначити, що модель фінансування вищої освіти на основі впровадження додаткових податків не знайде своєї підтримки в українському суспільстві на цьому етапі розвитку економіки країни, враховуючи сучасний незадовільний рівень платоспроможності населення та фінансовий стан більшості підприємств. Тому більш детально зупинимось на розгляді перших двох запропонованих схем фінансування.

Освітні ваучери. Відповідно до запропонованої моделі, держава сплачує за навчання студента, але залежно від успішності складання ЗНО: чим кращий результат – тим більшу частку від вартості навчання компенсує держава (встановлюються 4 категорії освітніх ваучерів відповідно до частки фінансування державою – вища категорія, 1-ша, 2-га та 3-тя категорії). Різницю між вартістю навчання та державним

фінансуванням сплачує студент. Така система не передбачає включення у систему фінансування ВНЗ виплати стипендій і лише частково компенсує вартість навчання (рис. 2).

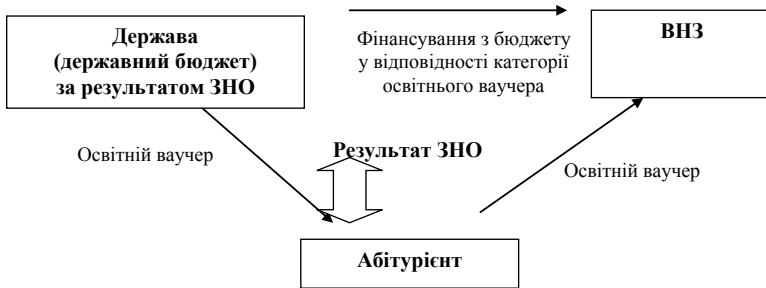

Рис. 2. Фінансування вищої освіти на основі освітніх ваучерів

Першим ідею “освітніх ваучерів” запропонував М. Фрідман на початку 60-х років минулого століття. Інтерпретовану версію заміни бюджетного фінансування ВНЗ ваучерами підтримав С. Дженкс. У цілому ж, до кінця двадцятого сторіччя економічна теорія знала вже близько декількох тисяч ваучерних схем фінансування вищої освіти. При цьому, через велику кількість недоліків, жодна з них так і не знайшла свого практичного застосування [4].

Конкретні ж моделі застосування освітніх ваучерів на основі єдиного державного екзамену були розроблені у Вищій школі економіки Російської Федерації під керівництвом Т. Клячко у 2003 р. Запропонована схема була впроваджена як експериментальна модель у декількох вищих навчальних закладах Російської Федерації. Проте їх впровадження мало і певний супротив серед громадськості – питання економічної та соціальної нерівності (найбільше фінансуватимуться найбільші ВНЗ (найпрестижніші); діти із сіл, де якість навчання гірша, приречені отримувати ваучери із низьким рівнем фінансування).

Основними перевагами фінансування вищої освіти на основі освітніх ваучерів є те, що:

- відбувається відбір у ВНЗ студентів з високими знаннями, а не фінансовими можливостями. Таким чином, освітні ваучери виконують функцію зовнішньої незалежної оцінки виробників освітніх послуг, що, насамперед, вплине на якість надання освітніх послуг;

- зарахування у ВНЗ відбуватиметься не лише за результатами незалежного оцінювання, але і з врахуванням результатів олімпіад, конкурсів, профільних іспитів ВНЗ, матеріального становища сім’ї тощо.

Державні цільові кредити на вищу освіту. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 916 від 16. 06. 2003 р “Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти” [3], альтернативним джерелом фінансування навчання студентів є надання державних цільових кредитів на здобуття вищої освіти.

Нормативним актом встановлено певний перелік вимог для отримання цього кредиту: громадяни України віком до 28 років, що успішно склали вступні іспити або навчаються на будь-якому курсі вищого навчального закладу (переваги мають абітурієнти з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з малозабезпечених і багатодітних сімей, інвалідів I-II груп).

Процедура повернення кредиту передбачає, що одержувач повертає кредит та відсотки за користування ним через вищий навчальний заклад (3% річних протягом 15 років), починаючи з дванадцятого місяця після закінчення навчання у ВНЗ з виплатою щороку 1/15 частини загальної суми одержаного кредиту та відсотків. Строк повернення кредиту продовжується на період строкової військової служби одержувача кредиту або перебування його у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Відраховані з ВНЗ одержувачі кредиту повертають кошти, починаючи з третього місяця після відрахування. Одержувач кредиту, який після закінчення вищого навчального закладу пропрацював за фахом не менше 5 років у державному або комунальному закладі чи установі в сільській місцевості, кредит та відсотки за користування ним не повертає, що підтверджується щороку на момент оплати довідкою з місця роботи.

Проте не всі ВНЗ України мають змогу надавати державні кредити (приміром в 2009 р. лише дев'яносто семи ВНЗ, що були підпорядковані Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України надано право на видачу таких кредитів). Щороку бюджетом України передбачено розподіл квот різним навчальним закладам на надання пільгових цільових державних кредитів на здобуття вищої освіти. Проте за яким принципом та за якими показниками здійснюється розподіл бюджетних коштів на цільове кредитування в нормативних актах не наведено. З метою дослідження цього питання, розглянемо приклад розподілу квот для медичних навчальних закладів України у 2009-2010 н. р. (табл. 2).

Суттєвим недоліків системи державного цільового кредитування залишається і розмір освітнього кредиту. Законом України “Про державний бюджет на 2010 р.” передбачено виділення 14,715 млн. грн. на державне кредитування щодо здобуття студентами вищої освіти, що надало можливість отримати освітні кредити приблизно 3 000 студентам.

Таблиця 2

Квота для вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації, які підпорядковані МОЗ України, для цільового державного кредитування на здобуття вищої освіти, 2009-2010 н. р.

№ з/п	Вищі навчальні заклади	Сума (грн.)
1	Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця	578905,0
2	Одеський державний медичний університет	17600,0
3	Дніпропетровська державна медична академія	77288,0
4	Донецький національний медичний університет ім. М. Горького	74200,0
5	Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова	226925,0
6	Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького	24495,0
7	Луганський державний медичний університет	122400,0
8	Івано-Франківський державний медичний університет	253100,0
9	Тернопільський державний медичний університет ім. С. Я. Горбачевського	342110,0
10	Буковинський державний медичний університет	232483,0
11	Національний фармацевтичний університет	359111,0
12	Українська медична стоматологічна академія	44251,0
Разом		3917244,0

Тобто в середньому розмір державного кредиту становить 4 905 грн., що забезпечить покриття витрат на навчання у звичайному ВНЗ приблизно за півсеместру.

Комерційний кредит на навчання. Недосконалість або відсутність ринку кредитів на послуги освіти дехто з учених розглядає як основне виправдання державної допомоги вищій школі. Підтвердженням цього є і те, що такий вид кредитування не знайшов своєї підтримки більшою мірою у фінансових установах, і належить до категорії “найбільш ризикованих”. Про це свідчать і ставки кредитування, обмеженість строків кредитування та невеликий розмір максимальної суми кредитування. Спеціальні кредитні програми на освіту існують лише в декількох банках, тому абітурієнтам в основному пропонують скористатися програмами споживчого кредитування, ставки яких, як усім відомо, не низькі (табл. 3) [6].

Таблиця 3
Умови надання кредитів на здобуття освіти
молоддю банками України

Банк	Процентна ставка	Одноразові комісії	Максимальна сума кредиту	Максимальний строк кредитування
“Фінанси і Кредит”	1,75% в м-ць	-	15 000 грн	3 роки
Правекс-Банк	1,67% в м-ць	від 6% від суми кредиту	10 000 грн	3 роки
ТАС-Комерцбанк	4% в м-ць	-	10 000 грн	3 роки
ОТП Банк	3% в м-ць	10%	25 000 грн	5 років
Надра банк	2,5 % в м-ць	2,5%	50 000 грн	8 років
СБЕРБАНК РОСІЇ	1,3% в м-ць	-	100 000 грн	5 років

Правила надання кредитів суттєво відрізняються по країнам. У низці країн їх надання пов’язано із матеріальним становищем сім’ї (Німеччина, Нідерланди), в інших країнах кредити надаються всім, хто за ними звертається (Данія, Швеція, Великобританія). В останні роки всі країни, які надають підтримку студентам (у вигляді грантів або кредитів), пов’язують її отримання із академічною успішністю, що перетворює їх в один із стимулів підвищення якості отриманої студентом освіти. В 2011 році представники української влади почали жваво обговорювати ідею щодо створення спеціального банку, який кредитуватиме українських абітурієнтів для отримання ними освіти у вищих навчальних закладах держави.

Висновки. Основним напрямом сучасної освітньої державної політики у сфері вищої освіти є тотальна економія на ресурсах, які забезпечують функціонування цієї системи, та економія за рахунок масштабу (об’єднання навчальних закладів). Однак такі заходи не завжди є доцільними, особливо в районах з невеликою чисельністю населення, що, своєю чергою, призводить до виникнення безробіття серед викладачів та зниження якості освіти. В таких умовах доцільним є використання нових, дешевших технологій навчання: дистанційного, навчання по телебаченню тощо. Але сьогодні навчальні заклади та вчителі ще здебільшого не готові до впровадження таких методів навчання. Підсумовуючи все вищезазначене, на нашу думку, необхідни-

ми кроками модернізації сучасної системи фінансування вищої освіти та способами їх впровадження є:

- вироблення регулятивних і стимулюючих важелів для запровадження регіонального комерційного кредитування для отримання вищої освіти, що забезпечить переведення кредитів на навчання із групи ризикових у групу забезпечених і економічно вигідних. У цьому напрямі доцільно внести відповідні зміни до Постанови Кабінету Міністрів України № 916 від 16. 06. 2003 р. "Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти", у структурі регулювання як державних, так і комерційних кредитів, а також затвердити державні гарантії на погашення комерційних кредитів на навчання у випадку їх неповорнення боржником;

- встановлення в регіоні верхньої та нижньої межі оплати навчання (щорічно переглядаючи), з урахуванням рейтингу навчального закладу (рівня конкурентоспроможності) та реальних доходів (споживчого бюджету) населення. Адже деякі ВНЗ регіону вдаються до заходів недобросовісної конкуренції, надаючи освітні послуги за демпінговими цінами у відповідній якості;

- децентралізація та підвищення автономії навчальних закладів, що дасть змогу успішніше адаптувати освітні видатки до потреб закладів і покласти на їх керівників і місцевих адміністраторів більшу відповідальність. Але впровадження цих заходів потребує ухвалення низки законів і нормативних актів, які б чітко визначали відповідальність і контролювали ресурси та видатки таким чином, щоб уникнути проблеми корупції та розтрати суспільних коштів;

- на основі децентралізації навчальних закладів, впроваджувати багатоканальне фінансування закладів освіти шляхом залучення нових інструментів ресурсного забезпечення навчання. У західноєвропейських університетах довгостроковим джерелом фінансування вищої освіти виступає створення так званого "ендаумента" – спеціалізованого некомерційного фонду, що є сукупністю фінансових та інших матеріальних цінностей ВНЗ, інвестованих для отримання доходу. Кошти цього фонду не можуть використовуватися на поточну діяльність ВНЗ, а їх ефектне інвестування приносить вищому навчальному закладу в середньому 40-50% річного доходу [2, с. 74]. Для формування таких фондів ВНЗ, в українській системі освіти необхідно створити сприятливий податковий клімат для їх розвитку, а також законодавчу базу щодо порядку створення, функціонування та контролю коштів цього фонду.

Література:

1. Барр Н. Финансирование высшего образования / Н. Барр // Университетское управление. – 2006. – № 3 (43). – С. 84-89.
2. Вахтин Н. Б. Эндаумент: новое слово и новые возможности для российского образования / Н. Б. Вахтин // Управление финансовой и хозяйственной деятельностью. – 2006. – № 3. – С. 73-76.
3. Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 916 від 16 чер. 2003 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Офіційний вісник України. – 2003 р. – № 25. – С. 218. – (Бібліотека офіційних видань).
4. Рубинштейн А. Я. Концепция альтернативной реформы высшей школы [Электронный ресурс] / А. Я. Рубинштейн // материалы научно-практической интер.-конф. [“Финансирование и доступность высшего образования”], 10.09. – 30.10.2004. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/text/16211904/>.
5. Статистичний щорічник України за 2010 рік : [стат. зб.]. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 566 с.
6. Умови надання кредитів на здобуття освіти молоддю банками України: офіційний сайт освітнього порталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/student/studying/articles/6.html>.